

Кельман Михайло Степанович –
професор кафедри теорії держави та права
Львівського державного університету
внутрішніх справ, кандидат юридичних наук,
доцент

Методологічні труднощі правознавства у перехідних соціальних процесах (як один із факторів дієвої боротьби з організованою злочинністю та корупцією)

*У статті окреслено низку різних соціальних факторів,
основною особливістю яких є перехідний характер по
відношенню до методології правознавства.*

Ключові слова: організована злочинність, корупція, правознавство, економіка.

Сьогоднішня ситуація методології правової науки – це не тільки проста опозиція щодо марксистського та інших (немарксистських) підходів до права, хоча б з огляду на занадто велике спрощення стану справ у сучасній юридичній науці, що виникає під впливом низки різних соціальних і культурних факторів.

У нашій статті ми спробуємо окреслити процеси та тенденції в економіці, політиці, державі та праві, основною особливістю яких у нашому сучасному суспільстві вважають їхній перехідний характер (що є фактично загальноприйнятим).

Зазвичай говорять про перехідну економіку, маючи на увазі, те, що вона перебуває на етапі активних перетворень, у стані реформування. При цьому в офіційній ідеології, та й у більшості наукових досліджень, вважається, що відбувається просування до економічного устрою суспільства за зразком ліберальної економіки західного типу. Дискутуються тільки конкретні моделі, що типологічно розрізняються, зазвичай, за ступенем участі держави у економічному житті суспільства [1, с. 42]. Визнається, правда, що наша реальна економіка як перехідна, є ще досить далекою від декларованих зразків, однак проходження нею “точки неповернення”

завдяки сформованості в Україні основ ринкової економіки, які унеможливають повернення країни до соціалістичного господарства, відзначається як вітчизняними, так і іноземними авторами [2, с. 267]. Неможливість повернення до “соціалістичного” минулого не означає однак гарантії приходу до передбачуваного “капіталістичного” майбутнього. Особливість сучасної ситуації полягає у тому, що у вітчизняній економіці сьогодні виявляються принципово різні тенденції (поруч із введенням приватної власності, ринкових відносин, приватизацією тощо продовжують існувати попередні структури економіки [2, с. 268], зберігаються раніше діючі й утворюються нові суб’єкти управління тощо), які створюють суттєві труднощі в її концептуалізації, виявленні стійких закономірностей розвитку. Отже, можливості наукового прогнозу підсумків процесів, що розгортаються у країні, як мінімум, не можна переоцінювати. Аналогічно – як перехідні – прийнято розглядати державу та право. Найбільш поширені такі ж самі думки про загальну спрямованість переходу [3, с. 5]. Так само відзначається “різновекторність” конкретних процесів і

суперечливість тенденцій, співіснування адміністративно-командних і ліберально-демократичних методів управління, конкуренція правових принципів і політичної доцільності тощо. Звідси теоретичне передбачення характеру нашої майбутньої державності носить головним чином імовірнісний характер, а оцінки конкретних ймовірностей співвідносяться насамперед з світоглядними позиціями авторів [4, с. 118].

Отже, можна сказати, що загальною рисою перехідних процесів у економіці, державі і праві конкретного суспільства завжди є суперечливість тенденцій і неясність закономірностей [3, с. 3]. Так, стосовно економічної та соціально-політичної сфери сучасної Росії, В.М. Розін зауважує: “У цілому можна говорити про перехідний процес, закони якого поки що мало зрозумілі” [5, с. 20]. Тому можна стверджувати, що теоретичне осмислення законів функціонування розвитку держави і права перехідного періоду є в тому числі й методологічною проблемою.

Зазначимо, що тут ми не торкаємося змістового розгляду особливостей держави і права перехідного періоду як ретроспективного теоретичного опису. Подання особливостей перехідної як “міжтипової” (термін М.Н. Марченко) держави і права на основі теоретичного узагальнення історично завершених процесів та їх наслідків – інша методологічна проблема. Тут ми розглядаємо питання з позиції дослідника, що перебуває “всередині перехідних процесів і змушений осмислювати їх фактично “у режимі реального часу”. Для юристів деякі особливості такої ситуації створюють суттєві труднощі як теоретичного, так і практичного плану. Зокрема, це винятково високий рівень соціальної динаміки. Пов’язані з ним практичні труднощі найбільш виразно усвідомлюються стосовно законодавчої діяльності.

Вважається, що якість законодавства вирішальним чином залежить від повноти інформації та адекватності розуміння законодавцем стану справ, що складаються у суспільстві [6, с. 25]. “Чим глибше і більш всебічно є пізнанням зовнішнє середовище, – відзначає Д.А. Керімов, – тим раціональніше використані здобуті знання, чим більшою мірою вони відображають назрілі потреби цього середовища, тим вищий теоретичний рівень законотворчості, тим ефективніша дія правових норм, тим оптимальніше досягнення цілей і завдань правового регулювання” [7, с. 9]. Виконання цієї вимоги в умовах високої соціальної динаміки й нестійкості тенденцій перехідного періоду досить непросте. Очевидним наслідком цього є, наприклад, невідворотність прогалин у законодавстві [8, с. 138–139]. Більше того, на думку В.В. Сорокіна, у даний період “розвиток швидкоплинних суспільних процесів не в повній мірі піддається правовій регламентації” [3, с. 7]. Не ясно щоправда, як автор розрізняє суспільні процеси, які не дуже піддаються правовій регламентації через власну динаміку і суспільні відносини, не врегульовані правом з причини тієї ж соціальної динаміки, що призводить до відставання законодавчої практики від темпів зміни суспільних відносин як хрестоматійного підґрунтя прогалин у законодавстві.

Що ж стосується тези про методологічні труднощі правознавства, що виникають у зв’язку із зазначеним, то вони можуть бути інтерпретовані, наприклад, у межах проблеми теоретичного опису досліджуваних об’єктів як процесів, у даному випадку – перехідних процесів. За такого підходу про процес у загальному плані говорять, коли розглядають зміну будь-якого об’єкта і можуть виразити послідовність його “станів”. Це означає також, що всі характеристики у цій послідовності як характеристики станів об’єкта, повинні стосуватись об’єкта в цілому і бути пов’язаними особливим відношенням “у часі” між собою, що й дозволяє, зокрема, знаходити “закони зміни” обраного об’єкту [9, с. 239–240]. Застосувати таку логіку до феноменів держави і права, які об’єднують множину різнонаправлених й нестійких тенденцій перехідного періоду, слабо виражених в емпіричних залежностях, таких, що відчувають вплив досить інтенсивних, але слабо

організованих, непогоджених соціально-економічних та політичних процесів, далеко не просто. Так, звернувшись до проблеми наукової періодизації перехідного стану держави, В.В. Сорокін цілком обґрунтовано виходить з того, що перехідний процес “передбачає існування тих або інших етапів і фаз, їх особливу послідовність і взаємообумовленість” [3, с. 13]. Відповідно до цього, автор виокремлює три етапи перехідного періоду: етап “оформлення перехідної влади”, етап “конституювання” нового ладу”, етап “стійкого функціонування держави” [3, с. 14–15]. Неважко помітити, що дослідникові не вдалось реалізувати, щонайменше, дві норми опису перехідного процесу, які стоять за вже викладеним загальним уявленням процесу. По-перше, характеристики етапів вочевидь не стосуються держави загалом, а показують виокремлення різних аспектів його зміни і, в цьому розумінні, належать до різних процесів у межах перехідного періоду. По-друге, не виокремлено підґрунтя відношення даних етапів між собою, що ускладнює сприйняття їх як закономірних. Звідси розробка проблеми, яка є досить цікавою у змістовному сенсі, за формальними методологічними засадами ледве чи може претендувати на статус теоретичної моделі перехідного процесу. Проте, на наш погляд, це не стільки свідчення прорахунків конкретного дослідження, скільки підтвердження методологічних прогалин у юридичній науці. Зокрема, у галузі системних досліджень.

Ще один аспект співвіднесення методологічних проблем юридичних досліджень з особливостями сучасних соціальних процесів пов’язаний зі згадуваною складністю емпіричної фіксації тенденцій перехідного суспільства. Через це подальшого осмислення потребує питання можливості теоретичного моделювання перехідних процесів із опорою на аналіз соціальних тенденцій через включення у предмет дослідження офіційно декларованих цілей і цінностей, а також корпоративних ідеалів і професійних норм самої юридичної спільноти. Гносеологічна допустимість такого дослідницького ходу пов’язана із особливостями правознавства як соціальної науки.

Важливо звернути увагу, що до суттєвих особливостей юриспруденції, як науки соціальної, належить, у тому числі, її безперечний зв’язок з провідними соціальними ідеалами та цінностями [10, с. 305]. Дана залежність має іншу природу, ніж простий вплив цілей і цінностей суспільства на вибір пріоритетів юридичної науки, і пов’язана з принциповими особливостями самого об’єкту дослідження [11, с. 71]. Річ у тім, що юридична наука через її практичну орієнтацію безпосередньо бере участь у позитивному оформленні соціальних ідеалів і цінностей, належить до ціннісно-цільових структур суспільства як предмета свого дослідження, зокрема, через систему принципів права і правознавства [12, с. 93]. У цьому сенсі зміна соціокультурних стратегій, що виражається в трансформації ціннісно-цільових структур суспільства, означає для правової науки не просто зміни в конкретному об’єкті дослідження, але й серйозні коригування його предмета та методу. Звідси, посилюючи раніше сформульовану тезу, можна стверджувати, що в умовах сучасних досліджень наше правознавство зустрічається з філософсько-методологічними проблемами не “в тому числі”, а “насамперед”. Виражається це, наприклад, у тому, що, звертаючись до розгляду соціально-економічних, правових та політичних процесів, юридична наука змушена належати до об’єкта дослідження і до самої себе [13, с. 150], включати у предмет дослідження питання власної методології, що вимагає сьогодні суттєвої “питомої ваги” у правознавстві філософсько-рефлексивних методологічних досліджень.

Здається, що викладені уявлення, з одного боку, вимальовують ще одну грань розгляду зв’язку предмета і методу юридичної науки і дозволяють невимушено інтерпретувати філософсько-методологічні дослідження у правознавстві як власні юридичні дослідження. З іншого – вони дають додаткові підстави для співвіднесення

практичних труднощів у досягненні деяких цілей сучасного нашого суспільства у сфері держави і права із ще не розробленою філософсько-методологічною проблематикою нашої юриспруденції. Це стосується, наприклад, спроб раціонального пояснення “гальмування” поточних реформ, принципового розходження цілей, які проголошуються, і отриманих результатів, суті багатьох соціальних проблем, офіційно пояснюваних насамперед браком матеріальних і фінансових ресурсів.

Як ілюстрацію сказаного можна вказати на існування в нашому суспільстві конституційно закріплених, практичних завдань, що вимагають серйозного наукового забезпечення, але не вирішуються у межах колишньої панівної філософської системи і методологічної установки і в цьому сенсі опиняються сьогодні в плані фундаментальних проблем. Чи досить швидко втрата масового інтересу правознавців до таких проблем як раз є свідченням, з одного боку, змін у ціннісному спектрі суспільства, а з іншого – методологічних труднощів і вирішення? Наприклад, відношення нашої науки до права як форми, явища, яке не має власної історії, не розуміється із самого себе, робить досить примарною у реаліях сучасного українського суспільства перспективу побудови правової держави. Виправданим є сумнів, що наша юридична наука має нині достатньо пророблені теорії щодо цього. Однак, проблема правової держави (як і демократії) в сучасній Україні серйозно деактуалізована у науковому співтоваристві, засоби масової інформації, перетворивши правову державу на “розхожий вираз”, успішно девальвували її.

Ледве чи можна вважати, що побудова правової держави вже вичерпана як наукова проблема, оскільки вона має місце як чітка соціально-політична тенденція і цінність суспільної свідомості [8, с. 63]. Із викладених позицій зниження наукової уваги і суспільного інтересу до цієї проблематики видається коректним інтерпретувати за такою логікою. Традиція наслідування поточної державної практики вирішальним чином зорієнтувала нашу правову думку на дослідження проблематики, що перебуває в полі актуальних політичних завдань. Останні ж усвідомлювались вітчизняними політичними елітами насамперед як необхідність структурних реорганізацій державного апарату та його функціональних коригувань, законодавчого забезпечення своєї легітимізації у боротьбі за власність та владу. А оскільки у цих сферах досить швидко відбувся принциповий поділ, за яким почались різного роду “переділи”, в науковому аспекті виявились досить швидко вичерпаними відповідні структурно-функціональні проблеми та звичні методи дослідження. До того ж вихід за ці межі виявився не підготовленим, насамперед у сфері філософсько-методологічних розробок правової науки. Суспільна ж думка, за відсутності достатньо виразних результатів більш як сімнадцятирічної “праці” з побудови в країні правової держави, помітно охолола як до її перспектив у нашій країні, так і до самої ідеї [14, с. 4]. Більше того, сьогоднішні соціальні реалії, якщо розглядати їх як наслідок такої діяльності, здатні радше викликати відторгнення ідеї правової держави суспільною свідомістю, аніж сформувати в нашому суспільстві відповідні цінності.

Слід звернути увагу на те, що сумніву у цьому випадку піддається не доцільність обговорюваних реформ і виправданість юридичних досліджень, а їхня достатність і коректність у плані пріоритетів. Становище справи, що складається, є цілком зрозумілим і закономірним. Відомо, що організатори та керівники реформ, зазвичай, прагнуть отримання найшвидшого результату своїх дій. Через це зусилля головним чином докладаються у сферах, де результати можна продемонструвати досить швидко і “наочно”, тобто вигідно для політичної тактики. До таких сфер якраз і слід віднести державний апарат і законодавство. Реорганізації у сфері державних форм, оновлення діючого законодавства тощо є звісно необхідними і мають певний реформаційний ресурс. Однак цей ресурс швидко вичерпується і створюються нові труднощі у підтримці введеної форми, забезпеченні стабільності її

функціонування. Оскільки суспільна свідомість, соціальні професійні практики, дослідницькі традиції тощо, зазвичай, не встигають за темпами організаційних перебудов, бурхливим апаратним процесом, то, при усіх удаваних новаціях, у дійсності продовжують відтворюватися відносини і діяльності, адекватні не наново створюваним юридичним формам, а станом нашої правосвідомості. Це стосується і законодавчої діяльності. У нашому перехідному суспільстві при надзвичайно високій соціальній динаміці і нестійкості тенденцій, незрілості інституту представництва і політичної системи загалом зміст законодавства має досить складне відношення до політичних, економічних, інших реалій країни [15, с. 133]. Тому дослідницька проблема юристів полягає тут не тільки (а може й не стільки) у тому, щоб написати нові закони, проаналізувати скасування одних та утворення інших державних структур. Стосовно правової сфери питання важливо перевести в іншу площину, де воно й набуває статусу власне проблеми: як системно забезпечити реальність відповідної політичної і юридичної практики в сенсі гарантій декларованих цінностей, відповідності виголошуваним принципам і здійснення норм права? Саме така юридична і політична практика, а не видозмінені державні структури і декларації робить реальними правове суспільство, соціальну і демократичну державу.

Список використаних джерел

1. Зоркін Д.П. та ін. Ліберальна економіка: теорія і практика / Зоркін Д.П., Ігнатів В.Д. Основи теорії державного управління. Курс лекцій. Львів: Кальварія, 2000. – 198 с.
2. Шамхалов Ф.С. Держава і економіка: основи взаємодії. Підручник для вузів. – К.: Атіка, 2002. – 301 с.
3. Андрійко А.С. Державність перехідного періоду: теоретичні питання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 1999. – 17 с.
4. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник / Під ред. Т.З. Гарасиміва. – Львів: ЛУВС, 2008. – 236 с.
5. Розин В.М. Генезис права. – М.: Наука, 1998. – 173 с.
6. Власенко Н.А. Законодательная технология (теория, опыт, правила). – Иркутск: Гуманитарный центр, 2001. – 289 с.
7. Керимов Д.А. Законодательная техника. – М.: Наука, 2000. – 211 с.
8. Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. – М.: Мысль, 2001. – 238 с.
9. Щедровицкий Г.П. Исходные представления и категориальные средства теории деятельности // Щедровицкий Г.П. Избранные труды. – М.: Высшая школа, 1995. – 320 с.
10. Степин В.С., Горохов В.Г., Розов М.А. Философия науки и техники. – М.: Прогресс – Традиция, 1996. – 470 с.
11. Кориунов А.М., Мантанов В.В. Диалектика социального познания. – М.: Юрид. лит., 1988. – 176 с.
12. Проблема нового гуманизма в мировом и российском контекстах: материалы IV ежегодной научно-практической конференции (Екатеринбург 15–16 мая 2001 г.) // Екатеринбургский гуманитарный университет, 2001. – 167 с.
13. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия. Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. – М.: Статут, 2000. – 283 с.
14. Раянов Ф.М. Юриспруденция. – М.: Мысль, 1974. – 237 с.
15. Прутика Д.В. Доповідь Голови Господарського Суду України на підсумковій нараді за 2006 р. // Право України. – 2008. – № 8. – С. 4–11.
16. Лазарев В.В. Социально-психологические аспекты применения права. – М.: Наука, 1980. – 357 с.

В статье рассмотрен ряд различных специальных факторов, основной особенностью которых есть переходный характер по отношению к методологии правоведения.

The article deals with the several different social factors, the basic feature of which is transitional character in relation to the methodology of jurisprudence.

Стаття надійшла до редакції журналу 24 березня 2009 року.

© М.С. Кельман , 2009